

İBNÜ'L-MÜNECCİM

(ابن المنجم)

Ebû Ahmed Yahyâ
b. Alî b. Yahyâ b. Ebî Mansûr
(ö. 300/912)Edebiyat tarihçisi,
kelâm âlimi
ve mûsiki nazariyatçısı.

241'de (855) Bağdat'ta doğdu. Astro-nomi, matematik ve mûsiki başta olmak üzere çeşitli alanlarda birçok ilim adamı ve sanatkâr yetiştiren İran asıllı Münec-cimoğulları ailesine mensuptur. Büyükba-bası Yahyâ b. Ebû Mansûr el-Müneccim, Beytülhikme'nin seçkin âlimlerinden olup Halife Me'mûn'un astrologuydu. Mûsiki üstadı İshak el-Mevsilî'nin talebesi olan babası şairliğinin yanında çeşitli ilim ve sanat dallarında da söz sahibiydi.

İbnü'l-Müneccim öğrenimine babası-nın yanında başladı. Aile çevresindeki ilim adamlarından da istifade etti. Kaynaklar-da, babasının bütün ilmini çocuklarının en kabiliyetlisi olan İbnü'l-Müneccim'e ak-tardığını söylediği belirtilmektedir. Ede-biyat, fıkıh, kelâm ve mûsiki sahalarında kendisini yetiştirerek bu konularda dev-rinin en ünlü kişileri arasına giren İbnü'l-Müneccim, babası ve dedesi gibi uzun yıl-lar Abbâsî halifelerinin nedimliğini yaptı. Mütevekkil-Alellah'ın oğlu Muvaftak-Bil-lâh Talha'nın hizmetinde nedimliğe başla-yarak bu görevi Mu'temid-Alellah, Mu'ta-zid-Billâh ve Müktefî-Billâh dönemlerin-de de sürdürdü. Bazı kaynaklarda onun Muktedir-Billâh'ın da (908-932) nedimi olduğu kaydedilmektedir. İbnü'l-Münec-cim 13 Rebîülevvel 300 (28 Ekim 912) ta-rihinde Bağdat'ta vefat etti.

Eski Arap mûsikisi ekolünün nazariyat-çıları arasında önemli bir yeri olan İbnü'l-Müneccim aynı zamanda edebiyatçı ve Mu'tezilî kelâm âlimidir. Yâkût el-Hamevî onun edebiyat dünyasının parlak bir yıldızı, Merzûbânî ise zamanının en üstün şa-iri olduğunu söyler. Özellikle Halife Mu'ta-zid ve Müktefî'nin huzurunda söylediği şiirlere birçok mecmuada rastlanmakta-dır. İbnü'l-Müneccim'in kelâmî görüşlerini benimseyen bir grubun bulunduğu, bu grubun Halife Müktefî'nin de katıldığı toplantılarına Bağdat'ın önemli âlim ve ilâhiyatçılarının iştirak ettiği bilinmekte-dir. Tarih, kelâm ve tefsir âlimi Muham-med b. Cerîr et-Taberî onun öğrencilerin-dendir. Çeşitli ilim dallarındaki üstün bil-

gisi yanında Grek dili ve kültürüne de vâ-kıf olması, İbnü'l-Müneccim'in çok yönlü kişiliğini göstermesi bakımından önemli-dir.

İbnü'l-Müneccim, Arap mûsikisi icracı-larının teoriye ve teorisyenlere önem ver-medikleri bir dönemde yaşamış en büyük mûsiki nazariyatçılarından. Dönemin bazı müellifleri gibi mûsikiyi sadece teo-riler bütünü olarak ele almamış, İshak el-Mevsilî ve İbn Hurdâzbih gibi aynı zaman-da pratik olarak da işlemiştir. İbnü'l-Mü-neccim, İshak el-Mevsilî'nin mûsiki siste-miyle yetinmemiş, bundan hareketle yeni bir ses ve nota sistemi ortaya koymuş-tur. Grekler'in sekiz notalı sistemiyle eski Arap ekolünün on sekiz notalı sistemleri birbirinden tamamen farklı olduğu gibi Kindî, İbn Sînâ, İbn Zeyle'nin Grek sistemi üzerinde yoğunlaşan çalışmaları da yerli pratik sanattan oldukça uzaktı. Nağme sayısı İbnü'l-Müneccim'in sisteminde de İshak'ın sisteminde olduğu gibi ondur. İs-hak'ın sisteminde ilk ses udun mesnâ telinin boş (açık) vurulmasıyla elde edilen sestir. İshak, ud telleri üzerinde mecrâ adını verdiği, seslerin kaynağı olan vustâ (orta parmak) ve bînsır (yüzük parmağı) adlı iki perde akımı tesbit etmiştir. İs-hak'a ve onun metodunu takip edenlere göre gerek udda gerekse üflemeli enstrü-manlarda bu on sestten fazlası yoktur. İb-nü'l-Müneccim'e göre nağmeler arasında uygun düşen yerlerde, kulağın hoşlandığı şekilde gerçekleşmesi gereken birbirine uyumlu geçişler sayesinde mûsiki eser-leri melodik açıdan daha güzel bir şekil alacaktır. İbnü'l-Müneccim'in ve onu ta-kip eden nazariyatçıların ortaya koyduk-ları görüşler daha sonra gelişecek olan mûsiki nazariyatının temelini teşkil et-miştir.

Eserleri. 1. *Risâle fi'l-mûsikâ*. İbnü'l-Müneccim'in günümüze ulaşan tek eseridir. Arap mûsikisi nazariyatına dair olan kitap, Arap mûsikîşinası ve mûsiki naza-riyatçısı İshak el-Mevsilî'nin görüşleri doğrultusunda müellifin fikirlerini ihtiva eder. Halife Mu'tazid-Billâh'a ithaf edilen eser, eski Arap ekolüne ait müzikal sis-tem üzerine yazılmış en eski monografi-dir. İsfahânî, *Kitâbü'l-Eğânî*'sinde mü-zik terimlerini açıklarken bu kitabı esas almıştır. Eserin tesbit edilen iki nüsha-sından biri Hindistan Râmpûr'daki Rızâ Râmpûr Kütüphanesi'nde (Fennü'r-riyâ-zî, nr. 3097, vr. 25^b-28^a), diğeri Londra'da-ki British Library'dedir (Or., nr. 2361, vr.

236^b-238^b). *Risâle fi'l-mûsikâ*'da, özel-likle Arap mûsikisi ekolü ile Grek felsefe-sini şerhedenler ekolünün farklılıkları ele alınmakta ve değerlendirilmektedir. Mü-ellif, bu iki mûsiki anlayışını incelerken enstrüman olarak udu esas almış ve na-zariyesini ud üzerine temellendirmiştir. Ayrıca beste konusuna da temas ederek nağmeler arasında uyum meselesini ele almış, udun klavyesindeki parmak baskı-larına işaret edip Arap mûsikisi dizisin-deki perdelerin yerlerini göstermiş ve bu arada ebced nota sistemi çerçevesinde ebced harflerini kullanmıştır. *Risâle*, ilk defa Muhammed Behcet el-Eserî tarafın-dan British Library nüshası esas alınarak *Kitâbü'n-Nağam li-Yahyâ b. 'Alî b. Yah-yâ el-Müneccim* adıyla yayımlanmıştır (Bağdad 1950). Farmer'in, bu risâle ile *Ki-tâbü'n-Nağam*'ın aynı eser olabileceği şeklindeki değerlendirmesi sebebiyle (IA, XIII, 348) kitap bu isimle nesredilmiş ol-malıdır. Ruhi Kalender ve Necati Avcı'nın Türkçe'ye yaptıkları tercüme de risâle "Kitâbü'n-Nağam" başlığıyla yayımlan-mıştır (AÜİFD, XXV [1981], s. 395-418). Yûsuf Şevki, *Risâletü İbni'l-Müneccim fi'l-mûsikâ ve keşfü rumûzi Kitâbi'l-Eğânî* adlı çalışmasında (Kahire 1959) Râmpûr yazmasını esas almış ve nüsha farklılıklarını belirtmiştir. Zekerîyyâ Yûsuf da eseri Râmpûr nüshasına dayanarak *Risâletü İbni'l-Müneccim fi'l-mûsikâ* adıyla nesretmiştir (Kahire 1964). 2. *Ki-tâbü'l-Bâhir fi aḥbârî şu'arâ'i Muḥad-rami'd-devleteyn*. Kaynaklarda deği-şik isimler altında zikredilen bu eserin, Emevî ve Abbâsî dönemi şairlerinin biyografileriyle bazı şiirlerini ihtiva et-tiği, Beşşâr b. Bürd ile başlayıp Mer-vân b. Ebû Hafsa ile sona erdiği ve müel-lifin oğlu Ebû'l-Hasan Ahmed tarafından tamamlandığı belirtilmektedir. İbnü'l-Müneccim'in *Kitâbü'l-Bâhir fi aḥbârî's-şu'arâ'i'l-Müvellidîn* adlı bir diğer ese-rinden bahsedilmekteyse de İbnü'n-Ne-dîm ve İbn Hallikân bu eserin kardeşi Hârûn'a ait olduğunu kaydeder. 3. *Ki-tâbü'n-Nağam*. Ebû'l-Ferec el-İsfahânî *Kitâbü'l-Eğânî*'sinde övgüyle söz ettiği bu eserden alıntılar yapmıştır. İsfahânî'nin iktibas ettiği bölümlerde, müellifin *Risâle fi'l-mûsikâ*'nın giriş kısmında bir mugannîde bulunması ge-reken vasıfları belirten bir eser yazdığından söz edilmesi bunun *Kitâbü'n-Na-ğam* olabileceği ihtimalini güçlendir-mektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Müneccim, *Risâle fi'l-müsîkâ* (nşr. Yûsuf Şevki), Kahire 1976, tür.yer.; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî* (nşr. el-Hâc Mahmûd es-Sâsî), Kahire 1323/1905, XVIII, 25, 176, 374; Merzûbânî, *Mu'cemû's-ş-u'arâ* (nşr. F. Krenkow), Beyrut 1402/1982, s. 502-503; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Tunus 1985, I, 144, 629; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 230; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ* (nşr. İbrâhîm es-Sâmerîrâî), Zerkâ 1405/1985, s. 178-179; Yâkût, *Mu'cemû'l-üdebbâ*, XX, 28-29; İbnü'l-Kiftî, *İhbarü'l-ulemâ* (Lippert), s. 238, 364; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VI, 198-201; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIII, 405; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, II, 237; Keşfü'z-zunûn, I, 220; Brockelmann, *GAL*, I, 146; *Hediyyetü'l-'ârifîn*, II, 517; Zirikî, *el-A'lâm*, IX, 195-196; G. Farmer, *Târîhu'l-mûsîkâ'l-'Arabîyye* (trc. Hüseyin Nassâr), Kahire 1956, s. 197; a.mlf., *Meşâdirü'l-mûsîkâ'l-'Arabîyye* (trc. Hüseyin Nassâr), Kahire 1957, s. 55-56; a.mlf., *Historical Facts for the Arabian Musical Influence*, New York 1970, s. 27, 87-88, 280-281, 285; a.mlf., "Yahyâ b. Ali", *IA*, XIII, 347-348; Kehhâle, *Mu'cemû'l-mü'ellifîn*, XIII, 215; Zekerîyyâ Yûsuf, *Mahtûtâtü'l-mûsîkâ'l-'Arabîyye fi'l-'âlem*, Bağdâd 1967, s. 13; S. M. Stern, "Abû İsa İbn al-Munajjim's Chronography", *Islamic Philosophy and The Classical Tradition* (ed. S. M. Stern v.dğr.), Oxford 1972, s. 438; A. Shiloah, *The Theory of Music in Arabic Writings*, München 1979, s. 200-201; İsmail Erünsal, "İslâm Medeniyetinde Kütüphaneler", *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihî*, İstanbul 1989, XIV, 217; Ahmet Hakkı Turabî, *el-Kindî'nin Mûsikî Risâleleri* (yüksek lisans tezi, 1996), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 70; A. E. Khairallah, "Abû Aḥmad Yahyâ", *Elr.*, I, 251-252.

AHMET HAKKI TURABI

zet aldı. Bu arada İbnü'l-Hâcib'in muhtaşarlarını (*Muhtaşaru Münthehe's-sûl ve'l-emel*, *Muhtaşaru fi fihri'l-Mâlikiyye* [*Câmi'u'l-ümmehât*]) ezberledi. Babasından ve Ebû Bahr Abdülvehhâb b. Revâc et-Tûsî, İbnü'l-Mehîlî Yûsuf b. Abdülmü'tî gibi âlimlerden hadis dinledi. İbnü'l-Müneyyir, uzun bir öğrenim döneminden sonra İskenderiye'nin önde gelen âlimlerinden biri oldu. Edebiyat başta olmak üzere nahiv, fıkıh, usul ve tefsir sahalarında "imam" unvanını aldı; iyi bir şair ve hatip olarak tanındı. İzzeddin b. Abdüsselâm'ın Mısır'ın iki âlimle iftihar ettiğini söylemesi ve bunlardan birinin Kûs'ta İbn Dakikü'l'id, diğerinin İskenderiye'de İbnü'l-Müneyyir olduğunu belirtmesi de bunu teyit etmektedir. Çeşitli medreselerde hocalık yapan İbnü'l-Müneyyir'in talebeleri arasında kardeşinin oğlu Abdülvâhid b. Şerefeddin ve Ebû Hayyân el-Endelûsî gibi âlimler yer almaktadır. Bu arada çeşitli görevlerde bulunan İbnü'l-Müneyyir İskenderiye kadılığına 651'de (1253) ve kâleten, bir yıl sonra da asaleten tayin edildi; aynı zamanda İskenderiye hatipliği görevi de uhdesine verildi. Vakıfların, mescidlerin ve Dîvânü'n-nazar'ın denetimiyle de görevlendirildi. Ancak 680 (1281) yılında muhalifleri tarafından yapılan basında evine içki şişeleri bırakılarak şişelerin önceden burada bulunduğuna iddia edildi ve bütün görevlerinden azledilme-

sine sebebiyet verildi. Bu tertibe boyun eğmeyen İbnü'l-Müneyyir, Kahire'ye gidip el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun'la görüştü ve görevine döndü, bir müddet sonra tekrar azledildi.

Vezir Şerefeddin Ebû Saîd Hibetullah b. Saîd el-Fâizî'ye hitaben yazdığı şiirlerden toplumun meseleleriyle ilgilendiği anlaşılan İbnü'l-Müneyyir 1 Rebîülevvel 683'te (18 Mayıs 1284) İskenderiye'de vefat etti ve el-Câmiu'l-garbi yanındaki babasının türbesine defnedildi (küçük bir mes-cid iken 1891 yılında genişletilen yapı aynı zamanda İbnü'l-Müneyyir Camii olarak da bilinmektedir). Onun zehirlenerek öldürüldüğü de ileri sürülmüştür. İbnü'l-Müneyyir Mâlikî mezhebine mensup olmakla birlikte mezhepte taassup göstermemiş, yeri geldikçe İmam Mâlik'in görüşüne katılmadığını söyleyerek ictihad da bulunmuş, itikadda kelâmcıların yolunu takip etmiştir.

Eserleri. 1. *el-İntişâf fîmâ teḍamnehü'l-Keşşâf mine'l-i'tizâl*. Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*ındaki Mu'tezilî görüşlerin eleştirildiği eser müellifin gençlik yıllarında kaleme alınmış olup *el-Keşşâf*'ın kenarında basılmıştır (Kahire 1307, 1966; Beyrut 1366/1947). 2. *el-Kevâkibü'd-de-rârî fî münâsebâtî terâcimi'l-Buhârî* (*Münâsebâtî terâcimi'l-Buhârî*). Buhârî'nin bab başlıklarıyla ilgili olan eser, Selâhaddin Makbûlî Ahmed tarafından *el-Mü-*

İBNÜ'L-MÜNEYYİR

(ابن المنير)

Ebû'l-Abbâs Nâsirüddîn Ahmed
b. Muhammed b. Mansûr el-Cüzâmî
el-Cerevî el-İskenderî
(ö. 683/1284)

Mâlikî fakihî, edip ve müfessir.

3 Zilkade 620'de (28 Kasım 1223) doğdu (İbnü'l-Furât, VIII, 12). Pek çok âlim yetiş-tiren bir aileye mensup olup babası Muhammed, anne tarafından dedesi Kemâleddin (Necîbüddin) Ahmed b. Fâris, dayısı Şeyhülkurrâ Kemâleddin b. Fâris, karde-şi İskenderiye kadılarında ve Buhârî şâ-rihlerinden Zeynüddin Ali ve yeğeni İskenderiye Başkadısı Abdülvâhid b. Şerefeddin tanınmış ilim adamlarıdır. Nâsirüddin lakabıyla da anılan ve hayatı İskenderiye'de geçen İbnü'l-Müneyyir çeşitli hocalardan aldığı fıkıh dersleriyle bu alanda derinleşti. Özellikle Mâlikî fakih-lerinden Cemâleddin İbnü'l-Hâcib'den istifade etti ve kendisinden fetva için icâ-

İbnü'l-Müneyyir'in *et-Teystrü'l-'acib fi tefsiri'l-garib* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 246)